

риться в ньому, — складова частина території українського народу. Тому й населення усвідомлює свої обов'язки, що постають перед ним у даній момент не лише стосовно своєї країни, але також стосовно всього українства [2, ф.3, оп.3, спр.14, арк.1]. Однак, цим намірам не суджено було збутися.

Отже, внутрішньополітичний розвиток Карпатської України з вересня 1938 до середини березня 1939 рр. був неоднозначним, суперечливим і складним. Найбільшим успіхом політичних сил краю було здобуття автономних прав у складі федеративної Чехословаччини. Заміна кабінету А.Бродія урядом А.Волошина свідчила про радикальну зміну політичної орієнтації. Починаючи з жовтня 1938 р., А.Волошин та очолюваний ним уряд взяв чіткий курс на українізацію всього суспільного життя Карпатської України. Український уряд Закарпаття чітко притримувався орієнтації на Німеччину — єдину країну, що гарантувала безпеку кордонів краю.

Важливою віхою в житті закарпатців були вибори і засідання Сойму Карпатської України — першого українського парламенту в краї. Незважаючи на історичність прийнятих Соймом рішень, вони виявилися формальними, бо окупація Угорщиною Карпатської України не дала можливість втілити їх в життя.

Важке внутрішньополітичне становище Карпатської України, на яке одночасно негативно впливали внутрішні та зовнішні фактори, а також невпевненість А.Волошина у всебічній підтримці всього населення краю, змусили його піти на певне згортання демократичних процесів. Воно проявилось у забороні всіх політичних партій і створенні єдиної партії — УНО, що свідчило про авторитарний характер влади у Карпатській Україні. Відхід уряду А.Волошина від демократії пояснювався необхідністю створення оптимальних умов для консолідації всіх патріотичних сил Карпатської України і проведення соціально-економічних перетворень в краї.

3.3. Соціально-економічне становище Карпатської України

Вирішення соціально-економічних проблем в 1938-1939 рр., коли Закарпаття здобуло автономні права, стало вимогою часу. Однак сам факт надання краю чехословацьким урядом автономії зовсім не означав, що його господарство розвиватиметься тепер самостійно. За двадцять років входження краю до складу Чехословаччини його економіка тісно пов'язана з економікою інших земель федерації. А тому важко погодитися з твердженням урядової газети «Нова свобода», що «розбудова Закарпаття повинна бути розглянена в комплексі економічних питань цілої України» [60, 1939, 5 берез.]. Про це могла йти мова тільки в перспективі.

23 грудня 1938 р. була утворена при чехословацькому уряді Державна Господарська Рада (ДГР), як дорадчий орган уряду ЧСР для справ господарських, соціальних і фінансових. ДГР мала 65 членів, які були обрані на три роки. В.Шандор писав: «Чехи мали 45 членів, словаки — 15, а українці — 5, а саме В.Тегзе, С.Ключурак, Л.Романюк, М.Бабота і В.Шандор. Головою ДГР первісно був д-р Годач, якого початком січня 1939 року змінив Ян Батя. Обов'язок репрезентувати Карпатську Україну та старатися здобувати потрібні кредити для Карпатської України в ДГР доручено В.Шандору» [1093, С.168].

Чимало проблем виникло перед урядом під час складання бюджету Карпатської України в лютому 1939 р. Голова Українського національного об'єднання (УНО) Ф.Ревай змушений був визнати, що у «бюджеті виявляються недобори», які «мають покриватися із спільного бюджету» [60, 1939, 26 лют.]. Загальнодержавний бюджет федеративної ЧСР на 1939 р. визначався в сумі 3 млрд. 190 млн. кч., а бюджет окремих частин федерації: чеський — 5 млрд. 900 млн. кч., словацький — 2 млрд. 370 млн. кч., український — 550 млн. кч. Зобов'язання окремих федеративних територій до центрального державного бюджету становили: Чехія — 70%, Словацьчина — 24%, Карпатська Україна — 26% [100, С.169]. «У цій початковій стадії, — пригадував В.Шандор, — Карпатська Україна фінансово не була самостійною, тому була відказана на допомогу Чехії. Завдяки Янові Баті, його розумінню проблем федерації та вагомості проблеми державності України і для чеського народу, Карпатська Україна дістала потрібні кредити від чехів» [1093, С.169].

Уряд Карпатської України у такому стані речей звинувачував Прагу, а закарпатським фінансовим фахівцям було доручено встановити суму грошей, які продовжують надходити до спільної скарбниці в Празі. За підрахунками В.Гренджі-Донського, який мав досвід роботи в Підкарпатському банку, «всі прибутки карпато-українського господарства не виносять ні ста мільйонів, тоді, коли видатки перевищують триста мільйонів корон» [16, С.186]. Гренджа-Донський вбачав вихід із складного становища у переході на стару систему збирання податків і скорочення персоналу урядників. Його пропозиція «знизити самим собі платні на половину, не тримати жодних високих платень» була прикладом самопожертви, але не могла бути підтримана широкими верствами населення [16, С.186].

Соціально-економічне становище Закарпаття особливо погіршилося після того, як в ході Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. від краю були відібрані і передані Угорщині міста Ужгород, Мукачево, Берегово з прилеглими до них районами. За підрахунками М.Болдижара «від Підкарпатської Русі... було відібрано територію площею 1 523 квадратних кілометрів. На цій території знаходилось 97 населених пунктів і 26 056 будинків. У них проживало 173 233 чоловік, з яких 464 370 громадян Чехосло-

ваччини та 9 963 чол. інших» [205, С.100]. «Нова свобода» 15 листопада 1938 р. повідомляла, що «Чехія зменшилася о 33%, Морава о 36%, Словаччина о 21%, а територіальні втрати Підкарпаття виносять найменше, бо лиш 12%. Щоправда, втратило Підкарпаття три великі міста» [60, 1938, 15 лист.]. На думку оптимістично настроєної редакції, «міста жили з околиць, а не околиці з міст. Життя витворить у нашій країні нові торговельні центри, але Мукачів і Ужгород будуть мертвими» [60, 1938, 15 лист.].

Основним багатством краю залишався ліс. За даними статистики у 1937 р. було вирубано різного дерева в Закарпатті 86 243 000 м³ вартістю 25 847 000 кч., а в Словаччині відповідно 95 069 000 м³ і 30 044 000 кч. Статистичні дані за 1938 р.: у Закарпатті вирубано 133 811 000 м³ вартістю 34 683 000 кч., а в Словаччині 154 557 000 м³ вартістю 41 862 000 кч. [1093, С.169]. За статистичними даними на січень 1939 р. на території краю нараховувалося 336 617 га державних, 185 324 га приватномасткових, 64 449 га урбаріальних, 2 188 га церковних, 17 313 га селянських лісів. Промисловий вік лісу на цей час складав 62 роки, а ліси, вік яких перевищував 100 років, складали 29,7% [205, С.103]. В лісовому господарстві працювала значна частина населення краю. «Частина населення працює при вирубуванні дерева, — писала «Нова свобода», — а другі при маніпуляції на складах, наложуванні на вагони, плавленні тощо» [60, 1938, 27 лист.].

Ліси займали більше половини площі, а точніше «біля 55% цілого простору в нових кордонах. Щорічний приріст дерева цих лісів оцінюється в 2 000 000 куб. метрів, але з того лише біля 30% дерева придатного для оброблювання, а 70% на паливо. Ліси забирають лише 8% усієї кількості робочих рук — приблизно 8 робочих днів на 1 га щорічно, тому їх соціальне значення в порівнянні з їх площею дуже мале» [60, 1939, 14 січ.]. На Закарпатті переважали букові породи дерева. К.Подольак у статті «Лісове господарство Карпатської України в числах» твердив: «Аж до теперішньої доби рахувалося, що перевага бука в нашій країні є великою невигодою. При порівняно малій ужиточності й відбуту букового дерева, та при великих запасах в інших землях, бук не був деревом великого попиту. На сьогоднішня справа стоїть так: запаси твердого дерева листяних порід (головно бука) в більшості європейських держав вичерпані, а тому збільшилася попит на бук. Карпатська Україна в міжнародних колах деревної та будівельної промисловості вважається бажаним об'єктом величезного запасу цінного твердого дерева. Нашій державі відкриваються перспективи раціонально і конструктивно використати за добру ціну запаси деревини бука» [60, 1938, 21 груд.].

У листопаді 1938 р. Дирекцію державних лісів і маєтків було евакуйовано з Ужгорода до Буштина, а згодом до Перечина. Сюди входили Перечинський, Великоберезнянський та Веречанський округи [60, 1938, 28 лист.]. Щорічно кошторис Перечинської, Буштинської та Рахівської дирекцій лі-

він становив близько 80-90 млн.кч. [60, 1938, 27 лист.]. На початку 1939 р. на засіданні уряду стояло питання про створення єдиного державної дирекції лісів у Буштині. Їй мало підлягати 30 лісових управ [60, 1939, 13 січ.]. Буштиню перетворювалося у головний центр лісового господарства. Для своїх потреб його керівництво почало спорудження трьох будинків вартістю 80 000 кч.[60, 1939, 23 січ.].

22 лютого 1939 р. обговорювалося питання нової організації всіх державних лісів у Карпатській Україні, головним пунктом якого постало проведення націоналізації і реорганізації управи лісів. Після проведення реорганізації персонал скорочувався на 20% [60, 1939, 11 січ.]. Реформи в лісовому господарстві передбачали будівництво нових тартаків, фабрик по виробництву меблів, паперу. Ще одним завданням, яке виникло перед урядом, було врегулювання торговельних питань з частинами федерації, пошук нових ринків збуту. 11 грудня 1938 р. Голова Української Національної Ради у Воловому Й.Дудикевич писав до Президії влади Карпатської України, що «більшу частку лісових маніпуляцій застановлено, а ціла торгівля деревом застановлена. Там перестали всі зарібки, які були джерелом доходів для тутешнього населення, а кадри безробітних з дня на день зростають» [2, ф.3, оп.3, спр.73, арк.38]. Й.Дудикевич застерігав уряд від вибуху народного невдоволення: «Ми вже пережили кризу 1932/33 років, зокрема, кризу торгівлі деревом і бачили на свої очі невдоволення широчини мас населення, що втратили були спроможність виживляти себе і свої родини» [2, ф.3, оп.3, спр.73, арк.39].

Розбудова лісового господарства потребувала інвестицій. Вони мали вкладатись у зміцнення промислових підприємств та на удосконалення комунікацій, необхідних для транспортування деревини. Такі транспортні чинники були збудовані на ріках Карпатської України. На будівництві греблі в Богдані-Луґи працювало 235 робітників [60, 1938, 28 черв.]. Ще раніше подібна гребля була споруджена на р.Теребля, що дало змогу сплавати дерево водним шляхом.

Безперечно, сплав лісу водним шляхом був вигіднішим і дешевшим, аніж перевезення його машинами чи кіньми, однак мав і негативну сторону, бо при сплаві сильно руйнувались родючі прибережні ґрунти. Синевирський свистеник Ф.Горват скаржився в дирекцію лісової управи в Буштині, що під час спорудження греблі на Чорній ріці «заплавили водою болше чим 1/2 половиною угров земель власности наших господарей» [5]. На думку Й.Дудикевича ріки щороку «спричинюють селянам мільйонові шкоди» [60, 1939, 7 берез.]. У статті «Як забезпечити власників прибережних піль при сплавлюванні дерева» Дудикевич запропонував вихід із проблеми: «Видати той купець має право жадати дозволу на сплавлення, який перед дотичним єднанням обезпечить береги, і то в такий спосіб, щоб нормально всяке пошкодження берега було унеможливлене» [60, 1939, 3 лют.].

У січні 1939 р. почалися великі роботи в державних лісах. Однак, безсніжна зима ускладнювала вивіз дерева. Так, приміром, у районі управи державних лісів Чорна Вища, Чорна Нижча, Німецька Мокра й Брустури вирубували щороку біля 80-100 000м³ м'якого дерева і 10-15 000 твердого [60, 1938, 28 лист.]. Отже, ситуація, що склалася у лісовому господарстві поступово стабілізувалась. Лише мізерна кількість лісів відійшла до Угорщини в результаті Віденського арбітражу. Ужгород постійно відчував нестачу палива.

Прибутковою галуззю промисловості стало добування «білого золота» — солі. Щорічно в солотвинських копальнях видобувалось 174 000 тонн солі вартістю 56 000 000 чеських крон. [37, 1939, 14 лют.] «Кожен знає, — писала «Нова свобода», — що солі із солотвинських копалень вистачало для цілої Чехословаччини, отже для 15 мільйонів мешканців» [60, 1939, 7 лют.]. У солекопальнях працювало близько 800 робітників і службовців. Але і в цій галузі господарства Карпатської України були свої проблеми, зокрема «комунікаційні труднощі стяжують експорт нашої солі до других частин федерації» [60, 1939, 10 берез.]. Ужгород постійно відчував брак солі, від чого її ціна була досить висока. Так, 1 кг солі в місті коштував 3 кч. [60, 1938, 22 груд.].

Значною підмогою у вирішенні проблеми зайнятості трудового населення були, звичайно, підприємства хімічної промисловості. До речі, на території Карпатської України існувало кілька великих фабрик хімічного виробництва — «Бантлін» в Перечині (210 робітників), «Сольва» в Сваляві (700 робітників), «Клотільда» у Великому Бичкові (400 робітників), «Вулкан» у Чинадієві по виробництву сірників (100 робітників), у Кобилецькій Полянці по виробництву металу (200 робітників), парові пили «Вігорлат» у Тячеві (150 робітників), «Падрус» у Богдані (100 робітників), на різних фабриках фірми «Латориця» у Сваляві, Чинадієві, Серенцівцях, Фріденюві працювало біля 2 тис. чоловік [205, С.104].

Власником фірми «Сольва» була «на 90% Чеська банка Уніон в Празі, а на 10% — фірма «Латориця» в Сваляві. Фірма «Сольва» перенесе свою централю із Праги до Сваляви, але це тільки станеться в місяці березні по Загальних зборах Акційної Спілки» [2, ф.19, оп.3, спр.546, арк.1], — повідомляв уряд М.Різдорфер. Цікавим у цьому аспекті видається статистичний матеріал про національний склад урядників і робітників фірми «Сольва» станом на 1 грудня 1938 р.: «Стан урядничий: жида — 42%, німці — 25%, чехи — 21%, мадяри — 10%, українці — 0%. Стан підурядників і майстрів: жида — 16%, німці — 10%, чехи — 11%, мадяри — 35%, українці — 22%, хорвати — 4%, поляки — 2%. Стан робітників в хімічній фабриці: українці — 65%, чехи — 2%, словаки — 9%, хорвати — 2%, німці — 9%, мадяри — 10%, поляки — 1%, жида — 4%. Стан робітників у пилі: українці — 67%, чехи — 1%, словаки — 10%, хорвати — 0,5%, німці — 1%,

мадяри — 5%, поляки — 0,5%, жиди — 4%. Стан робітників у лісових заповідниках і залізницях: українці — 82%, словаки — 2%, німці — 5%, мадяри — 6%, жиди — 5% [2, ф.19, оп.3, спр.546, арк.2].

Із наведених цифр видно, що всі керівні посади належали євреям та німцям, а серед урядників «Сольви» не було жодного українця. Проте, вони значно переважали у важких і шкідливих для здоров'я галузях.

Уряд Карпатської України вів постійні консультації з іноземними представниками про експорт своїх товарів. Так, зокрема, йшлося про експорт сирників до Великобританії. Однак виявилось, що чинадівська фірма «Вулка» була зв'язана «партельовою умовою до 31 грудня 1947 р.» [2, ф.19, оп.3, спр.913, арк.2] і до цього часу не мала права експортувати свою продукцію у будь-яку країну. 19 січня дирекція фірми «Батя» в Зліні «подала міністерству народної оборони в Празі прохання про дозвіл на вивласнення потрібної земельної площі кадастру громади Пасіка та Свалява для побудовання великого промислового об'єкту» [2, ф.19, оп.3, спр.752, арк.1]. Частину потрібних земель фірмі «Батя» вирішила віддати фірма «Латорице». Окружний начальник повідомляв міністерство господарських справ Карпатської України 20 січня 1939 р., що «уже днесь 50% власників землі добровільно передають свої землі фірмі «Батя» [2, ф.19, оп.3, спр.752, арк.4]. Однак, запланований промисловий об'єкт, внаслідок політичних баталій, не розпочинали будувати.

Певні позитивні зрушення відбулися у харчовій промисловості. В лютому 1939 р. столицю Карпатської України відвідали представники великого промислового концерну «Густав Саш» з Відня. Вони запропонували побудувати на Закарпатті три свої фабрики. Дві фабрики переробки овочів планувалось спорудити в околицях Буштина; або Тячева, а фабрику переробки м'яса — неподалік від Хуста. Акцентувалось на тому, що «переминулого року вивезено з самого Тячева 5 000 вагонів яблук до цілого світу», а з побудовою фабрики «...сотки наших робітників з Тячівщини будуть мати постійну роботу» [60, 1939, 25 лют.]. З огляду на це «Нова свобода» оптимістично писала: «Господарське життя в Карпатській Україні починає рухатись і є надія, що вже цього року буде тут збудовано декілька нових фабрик» [60, 1939, 25 лют.].

У Закарпатті діяло 20 фабрик по виробництву спирту, однак після Віденського арбітражу і ця галузь харчової промисловості зазнала значних втрат. Якщо виробництво вина (в гектолітрах) в старих межах становило 123 473,68, то в нових кордонах воно скоротилось до 27 809,74, втрати становили 85 663,95 [205, С.103]. «Із півтреті мільйона овочевих дерев, — писав В.Гренджа-Донський, — лишилось нам після передачі мадярських околиць 2 016 902 дерев, в тому півмільйона сливок і майже мільйон яблунь. Збір винограду мали ми двісті тисяч квінталів, осталося нецілих п'ятдесят чотири» [16, С.102].

В Підгорянях діяла одна на весь край пивоварня. Тут працювало бл. 120 робітників. В пивоварській продукції Карпатська Україна не мала втрат. Згідно з повідомленням «Нової свободи» про розвиток пивоваріння, статистичні дані виглядають таким чином: «5 600 — цілкова спроможність продукції (у квінталах); 4 460 — спотребування ячменю для продукції солоду (у квінталах); 3 224 — продукція солоду (у квінталах); 70 000 — річний виріб продукції пива (в гектолітрах); 3 995 — зужитковання солоду (у квінталах); 75 — зужитковання хмелю (у квінталах)» [60, 1939, 8 берез.]

Але у найгіршому стані перебували транспорт і зв'язок Карпатської України. Без цих артерій господарське життя країни було неможливе. «Нова свобода» повідомляла, що в районі державних залізниць в Хусті є 365 255 м нормальнорозходових (*ширококоліїних* — М.В.) і 101 486 узко-розходових колій. Щодня їздить приблизно 60 особових і вантажних поїздів [60, 1939, 21 лют.]. Віденський арбітраж завдав непоправного удару по закарпатських залізницях. «Країна порвана, пошарпана, перервана і головна залізнична лінія поздовж країни зі заходу на схід. Залишилися тільки лінії поперечні, але вони не були ніяк сполучені. В залізничному транспорті становище катастрофальне. З Перечина до Севлюша залізницею не доберешся, хіба що автомашиною, чи возом або пішки. Виглядає так, що це навмисне відірвані найбагатші врожайні райони, великі центри торгівлі і сякого-такого промислу» [390, С.168]. 9 грудня 1938 р. В.Гренджа-Донський записав у своєму щоденнику: «Відчуваємо брак залізниці... Один журналіст спитав, що будемо робити без залізниці? Будемо возити волами, як наші діди возили, але і тоді нашу державність не пустимо... Албанці взагалі не має залізниці (здається, тепер щось трохи будують), але за те живе державним життям» [16, С.102].

Через втрату залізниць доводилося вирішувати транзитні поставки везовими (грунтовими) дорогами. Бюлетень Пресової Служби Карпатської України повідомляв, що станом на 10 листопада 1938 р. «довжина карпато-українських шляхів є така: 1) державних шляхів — 484 км; 2) краєвих — 518; 3) залізничних сполучень — 6; віцінальних — 840» [2, ф.3, оп.2, спр.6, арк.10]. Висловлювалась надія, що «...цього року (1939 — М.В.) вибудується та добудується багато км шляхів нових», а «за кілька років буде ціла Карпатська Україна перекрещена сіткою добрих битих доріг» [60, 1939, 19 лют.]. За даними уже згадуваної газети «Нова свобода», довжина автобусних ліній становила близько 390 км [60, 1939, 21 лют.]. Наприкінці січня 1939 р. в Хусті відбулась нарада, на якій об'єдналися в єдиний уряд комунікацій виконавчі органи залізниці і пошт. Директором новоутвореного міністерства було призначено інженера Бородайкевича, який кілька років до цього працював у дирекції залізниць у Празі.

Питання транзиту українських поїздів через територію Угорщини було життєво необхідним і його потрібно було вирішити першочергово. В ме-

меморандумі Української Центральної Ради і Карпатської Січі в Королеві до Президії влади Карпатської України підкреслювалось, що «Королево над Тисою було вузлом залізної дороги і мало великий рух. Тепер внаслідок страти головної залізничної лінії Прага-Ясіня, стається пустим і без жодного руху» [2, ф.19, оп.3, спр.493, арк.2]. Без залізниць не міг функціонувати й основний промисел краю — деревний. Німецький часопис в Братиславі «Гренцботе» надрукував статтю «Карпатська Україна під натиском», в якій описувалась ситуація, яка склалася на залізниці: «Народне господарство Карпатської України є залежним у великій мірі від правильного залізничного переїзду через Мадярщину. Одиночний залізничний шлях, що зв'язує ту країну зі заходом, веде по устійненні нових кордонів через мадярську територію і стоїть під мадярською контролею. Дорога через Польщу є від довшого часу перервана так, що проїзд через Мадярщину став життєвим питанням для Карпатської України» [60, 1939, 8 лют.].

Угорщина, згідно з рішенням Віденського арбітражу, була зобов'язана надати Карпатській Україні переїзд через свою територію до 10 січня 1939 р. Однак, мукачівський угорсько-чеський інцидент на кордоні дав привід угорському уряду відкласти виконання договору. У лютому 1939 р. в Хусті проходили переговори за участю Угорщини, Словаччини і Карпатської України. В першу чергу мова йшла про залізничні товарні тарифи. Угорці запропонували знижені від 15 до 5% тарифи на товари з Карпатської України. В першу чергу мова йшла про дерево, сіль, худобу і вугілля [60, 1939, 5 берез.]. Одночасно велися переговори з представниками федерації. На переговорах, що проходили 23-25 лютого 1939 р. «були порушені справи персональні, спільний тариф, розділення залізничної каси, постачання рейок...» [60, 1939, 26 лют.].

Частина залізниць пролягала через румунську територію. Так, з Хуста до Ясіня можна було проїхати поїздом тільки через територію Румунії. Пропонувалось будувати залізниці за межами Карпатської України, бо «без залізничних шляхів, які б вели лиш через нашу територію, ми довго не обійдемося» [60, 1939, 25 лют.]. Починаючи з 9 лютого 1939 р., діяла залізнична комунікація між Ужгородом і Ужком через Кам'яницю. Необхідно зауважити, що ці починання вимагали значних коштів. Проект бюджету залізничного шляху з Великих Лучок до Червеньова мав обійтися в 1 700 000 чеських крон [2, ф.3, оп.3, спр.77, арк.11].

В результаті угоди з Угорщиною із Ужанщини через Ужгород-Чоп-Сеньюш до Хуста з початку березня 1939 р. мав розпочатися постійний рух прямого поїзда. «Ужанщина буде мати сполучення на скорий поїзд Ясіня-Прага, через Перечин-Кам'яницю-Ужгород-Бановці-Легіяня-Костолани. На скорий потяг Ясіня-Прага переступлять подорожуючі з Ужанщини в Сланці», — повідомляла «Нова свобода» [60, 1939, 23 лют.]. На початку березня 1939 р. з угорським урядом було погоджено транзитний

переїзд другого поїзда угорською територією — Хуст-Прага. Угорська і українська сторони домовилися також про рух пасажирського поїзда Тересва-Костолани і міжнародного рейсу Будапешт-Мукачєво-Лавочне-Львів [60, 1939, 7 берез.].

Вирішувались справи і про рух поїздів всередині країни. В лютому 1939 р. почала діяти залізнична комунікація Севлюш-Кушниця, а також сполучення Чинадійова і Севлюша через Батьово [60, 1939, 23 лют.]. Великі надії покладались на залізну дорогу Пряшів-Малий Березний-Свалява-Хуст, будівництво якої мало розпочатися весною 1939 р. [60, 1939, 9 лист.].

Не менша увага приділялась будівництву автомобільних доріг та налагодженню руху по них. Карпатська Україна мала взяти участь у будівництві автостради «Захід-Схід», початок якого планувався на весну 1939 р. На цій більш як тисячокілометровій автостраді 175 кілометрів припадало на Закарпаття [172, С.169]. Початок її був у Берліні, далі Дрезден-Цінвалд-Тепліц-Шенав-Терезин-Прага. Звідти через Іглаву-Злін-Жіліну-Пряшів-Вранов-Гуменне-Снину до Ублі. Далі по території Карпатської України через Малий Березний-Поляну-Сваляву-Довге-Хуст-Тячів до румунського кордону. Будівництво дороги по території Закарпаття мало обійтися у 3,5 млрд.кч. [60, 1938, 22 лист.]. Підготовчі роботи повинні були розпочатися у листопаді 1939 р.

У січні 1939 р. уряд Карпатської України запланував будівництво комунікації Великі Лучки-Червеньово-Кайданово, а також Червеньово-Зняцево-Нове Давидково-Великі Лучки-Ракошино. Потребувала негайного будівництва дорога Гукливе-Сойми-Келечин [60, 1939, 19 січ.]. На ній постійно працювали місцеві жителі й члени Карпатської Січі, які щодня заробляли по 20-25 кч. [60, 1939, 26 лют.]. Аналогічні заробітки були на будівництві лінії Липча-Свалява та Велика Копаня-Коропець, на яких працювало кілька тисяч робітників [60, 1939, 4 лют.].

Найбільш відсталими були гірські райони країни, зокрема, села Волівського округу. 24 лютого 1939 р. Волівщину відвідав міністр внутрішніх справ і голова Господарської Ради Ю.Ревай. В приміщенні окружного уряду відбулася нарада, на якій «...була обговорена ціла низка найпекучіших питань Верховини» [60, 1939, 26 лют.]. Одним із таких питань була проблема доріг в окрузі. Голова Української Національної Ради Волово-го Й.Дудикевич та її секретар М.Скира запропонували негайне будівництво «так званої північної магістралі на відтинку Келечин-Пилиць-Границя», а також будівництво поперечної дороги Волове-Лозянське-Кушниця [2, ф.3, оп.3, спр.73, арк.38]. На думку керівників Волівського округу, ця будова «мала б першорядне значення господарське, туристичне і мілітарне не лиш для волівського округу, але і цілого Підкарпаття» [2, ф.3, оп.3, спр.73, арк.38]. Ю.Ревай відвідав також гірські села — Лозянське і Прислоп. На той час у Лозянському проживало близько півтори

тисячі чоловік. Сільська громада вирішила побудувати власними зусиллями і за власні кошти міст через р.Ріку. Для цього кожний житель села мусив працювати кілька днів на будівництві безоплатно — «піші робітники 5 днів, робітники з кіньми 3-4 дні» [60, 1939, 26 лют.]. Будівництво моста мало обійтися в 40 000 кч. Аналогічна ситуація була в Прислопі. Село було розділено на дві частини, а дороги, яка б з'єднувала їх, не було. На будівництво дороги в Прислопі планувалося вкласти 45 000 кч.

Уряд Карпатської України розраховував на те, що країна у найближчий час стане притягальною силою для туристів із західних держав. Він навіть вірив, що Карпатська Україна «могла би бути раєм для туристів» [2, ф.3, оп.2, спр.7, арк.7]. З приводу цього «Нова свобода» писала: «Крім того, через нашу країну вестиме одна з найгарніших гірських доріг в справі піднесення туристичного руху, то є бита дорога з Волосянки на Верещин-Волове-Лопушанка-Німецька Мокра-Околи-Ясіня [60, 1938, 9 лист.]. Однак, необхідно констатувати, що багато проектів залишилися тільки на папері. На їх проведення в життя не вистачало ні коштів, ні часу.

У віданні дирекції пошт Карпатської України знаходилося 66 поштових урядів із 510 службовцями. Після Віденського арбітражу до Угорщини відійшли 211 поштових службовців, а з втраченої території — 248 [60, 1939, 24 лют.]. В.Гренджа-Донський писав, що «пошта все ще не наша, хоч вона є найважливішою... Пошмістри чехи, люди ворожо настроєні тільки те й роблять, що на кожному кроці саботують. Ви просто не можете поговорити з ким-небудь телефонічно, щоб не довідалась Прага» [16, С.160]. Ці зауваження відомого українського письменника підтверджуються архівними документами. Українська Національна Рада в Рокосові 1 листопада 1938 р. просила міністерство пошт і телеграфу Карпатської України «пам'ятати нотаря чеської народності (*національності* — М.В.), який займає дві функції, нотарську і почту», а «на його місце почтове просимо вас назначити нашу дівчину... Марусю Барзул» [2, ф.19, оп.3, спр.116, арк.5]. Окружна Національна Рада в Хусті вимагала звільнити з роботи чеха Й.Семілера, який «ніяк не має охоти у нас урядувати, а до українців теж не з пошаною відноситься» [2, ф.19, оп.3, спр.116, арк.2]. І таких прикладів можна навести чимало.

Незважаючи на саботаж чеських чиновників, проводилася певна робота по відкриттю нових поштових урядів і до роботи в них залучалися українці. Найближчим часом намічалася відкрити поштові установи в Невиськім, Кольчині, Кривій та Колочаві [60, 1939, 24 лют.]. На лютий 1939 р. було налагоджене телефонне сполучення із західними землями. Тут були проведені 3 телефонні і 2 телеграфні лінії. «На лінії ці вжито 784 кілометрів дроту, — відмічала «Нова свобода», — ці праці коштували біля 1,5 мільйона крон» [60, 1939, 24 лют.]. Ще в січні 1939 р. між Угорщиною і Карпатською Україною було досягнуто згоди про відновлення телефон-

ного сполучення на лініях Ужгород-Перечин, Ужгород-Хуст, Мукачів-Свалява, Дебрецен-Хуст [60, 1939, 28 січ.].

Одною з невідкладних проблем, яку необхідно було вирішити найближчим часом, була електрифікація. Територія Карпатської України була електрифікована лише частково. Навіть такі великі села, як Білки, Довге, Поляна, Неліпино, Руське Поле, Ракошино, Давидково, Вишній Коронець, Зняцево та ряд інших, не мали електричного світла [60, 1939, 11 січ.]. Селам, які знаходилися далеко від електричних ліній, розраховувати на швидку електрифікацію не доводилось. Планувалось використати енергію води не тільки при сплаві лісу, але й для виробництва електроенергії. На річках Тересля і Ріка намічалось побудувати електростанцію. Використовуючи різницю висот, впустивши Тереслю через тунель в Ріку, «повстане такий спадистий водопад, якого нема в Європі, цей водопад, без вугілля, без дров, може поганяти таку електрарню, яка буде в силі освітлювати, крім нашого краю, пів Румунії, всю північну Мадярщину, а навіть Східну Словаччину» [60, 1938, 9 лист.]. За розробку цього проекту взялися німецькі інженери, однак справа так і не зрушила з місця. В Хусті було організовано товариство «Карпатські електрарні», яке мало малі електростанції в Ясіні та Воловому. Завдяки цьому товариству почалася електрифікація сіл Довге, Дубове, Поляна, Неліпино, Голубине, Ракошино, Давидково [60, 1939, 2 лют.]. В 1939 р. повинна була почати діяти електростанція в Оноківцях [60, 1939, 11 січ.].

Велика увага приділялася розробці корисних копалин. Ще влітку 1932 р. спеціалісти з Чехословаччини провели дослідження багатств Волівщини і видали брошуру з цього приводу [60, 1939, 12 січ.]. В 1938-1939 рр. районний нотар з Волового Яромір Томачек запропонував знову повернутися до цієї проблеми. У своїй статті «Використання наростного багатства Волівщини» автор припускав, що «у Волівській окрузі знайдуться дуже корисні джерела» [60, 1939, 13 січ.]. «Для практичного використання зістають до диспозиції: цеглярська глина, вапняк та вапно, дорожний камінь, кремєнь..., а головню мінеральні джерела» [60, 1939, 13 січ.]. Цегельна глина піддавалася аналізу в Празі і з'ясувалося, що найцінніші її поклади є в Синевірі та Воловому. Я.Томачек вбачав на цій основі відкриття нових промислів — виробництво скла, кераміки, будівельних матеріалів. Поклади вапняку, які знаходяться біля Голятина, могли б забезпечувати цілу округу цим матеріалом. Йшла мова про їх експорт за кордон.

Значна увага приділялася також мінеральним джерелам, які знаходяться у Воловому, Соймах, Вишньому Бистрому і Келечині. Робилися спроби піддати ці джерела хімічному аналізу [60, 1938, 26 лист.]. Поклади вапняку в районі Нересниця-Ганичі, як вважали фахівці, «при невідповідній розробці й примітивному способі випалювання, звичайно не можуть дати ані відповідної якості вапна, ані достатньої кількості» [60, 1938, 27 лист.].

Тут же знаходилися і поклади сировини, придатної для виробництва цементу, який ввозився в Карпатську Україну із Словаччини. Економічна розбудова краю вимагала великої кількості вапняку й цементу, а випалювали вапняк дровами. Планувалось, що в майбутньому для виробництва цих необхідних для будівельної промисловості матеріалів буде використуватися вугілля. У долині Тересви були виявлені поклади мармуру [60, 1938, 27 лист.].

На кінець 30-х років припадає активізація кооперативного руху в Карпатській Україні, розвивається торгівля. Закарпатські вчителі виступили ініціаторами створення кооперативів у селах Драгово і Березово. «Нова свобода» повідомляла 25 червня 1938 р., що «в Березові вже півроку існує організована кооператива й вона дуже гарно розвивається. З початку треба було поборювати тяжкі перешкоди з боку торговців-конкуренців, але всі перешкоди були поборені й селянство зрозуміло велику перевагу кооперації. Золотарево може похвалитися тим, що вже другий рік має кооперативу. Має місячно понад 10 000 корон обороту. Виникла кооператива в Крайникові» [60, 1938, 25 черв.].

«Важливим моментом у відновленні народної торгівлі, — писав невідомий автор статті «За розбудову торгівлі», — є поширення сітки тижневих базарів (торгів) по наших великих селах та збільшення числа вже існуючих місячних та річних торгів. Скільки наше селянство витрачає часу та енергії на те, щоб продати пару яєць, чи щось собі купити. Ідуть на 12-15 км, а деколи й далі до тих купців, що мали б обслужити своїх клієнтів, що сидять в сусідньому селі на базарі. При розбудові такої торговельної системи, яка між іншим всюди практикується, наше селянство заощадить і час і гріш. Добрий тижневий базар, це прибуток для громадської каси й для місцевих господарів. Коротко: поширення тижневих базарів, увільнення приватної торгівлі, організація кооперативних підприємств на місцях, змінить сучасний неприродний стан і піднесе наше село не лиш економічно, але й культурно. Там, де є живий товарний обмін, там пульсує нове життя, там зростає добробут і цвіте культура. В цьому напрямі перспективи у нас дуже широкі й приваблюючі» [60, 1938, 20 груд.].

22 листопада 1938 р. в Хусті відбувся річний торг. Згідно тогочасної статистики, на торг було приведено «368 волів, 671 корова, 168 бичків, 208 яловиць, 77 телят, 103 вівці та кози, 409 вепрів, 110 поросят, 386 коней. З цього продано: 26 волів, 53 корови, 26 бичків, 22 яловиці, 10 телят, 12 овечі і кіз, 107 свиней, 34 коні. Ціни були: 1 пару волів можна було купити за 1 250-3 000 корон, корову за 650-2 300 корон, яловиці за 400-1 200 корон, теля за 120-350 корон, вепря на заріз за 300-1 150 корон, коня за 100-1 500 корон, вівцю за 20-120 корон. І після цього торгу ціни м'яса в Хусті встались незмінні» [60, 1938, 20 груд.].

26 грудня 1938 р. в Севлюші проходили збори членів Крайового Дружнього Союзу, які принесли перемогу кооперативній ідеї в Карпатській Україні. До президії Союзу були обрані: головою о.Бартоломей Балтович (Заріччя), членами: д-р Едмунд Бачинський, д-р Юлій Брацкайко, Семен Медвідь (Тур'я Ремети), д-р Юрій Комаринський, окружний начальник Іван Гнатенко (Білки), Михайло Боршош (Кальник), Василь Могіш (Скотарське), Микола Москаль (Колочава), Іван Ревай (Севлюш), Микола Мандрик, Іван Климпуш (Ясіня). До надзірної ради ввійшли: Михайло Марущак (Великий Бичків), Іван Деак, управитель школи (Теребля), Дмитро Шадей (В.Студений), Іван Грига (В.Верецьки), Віго Бекерт (Білки) і Співак (Вишково) [60, 1938, 27 груд.].

Уряд Карпатської України доклав всіх зусиль для створення оптимальних умов для розвитку зовнішньої торгівлі. 23 січня 1939 р. до Праги прибув референт Міністерства господарства в Хусті М.Бабота — ініціатор торговельних переговорів з урядами Німеччини і Угорщини. 25 січня М.Бабота і В.Шандор зустрілися з уповноваженим представником державного секретаря Німеччини Кеплера. «Ми щойно виходили на міжнародну торговельну арену й не були в стані зразу відповідати на великі вимоги, ставлені Німеччиною на спосіб «швидко, швидко» [1093, С.193], — признавав В.Шандор. М.Бабота постійно тримав у курсі справи уряд А.Волошина. Так, 25 січня 1939 р. він телефонував із Праги: «1) Скільки якого дерева продасть Карпатська Україна Німеччині в рамках німецько-чехословацького торговельного договору в 1939 р.? 2) Скільки і якого дерева Карпатська Україна зможе продати Німеччині понад Прагою приданий контингент? 3) Прийняти німецьку делегацію (лісовиків) «Форст Комісіон». 4) Чи дозволимо їм відкрити філію німецького банку в Братиславі під патронатом Дрезденського банку? 5) Заснувати німецько-українську торговельну спілку» [1093, С.184-185].

18-20 лютого в Празі проходила міжнародна конференція у справі укладення торговельного договору з Румунією. Делегацію Карпатської України очолював В.Шандор. Сторони зійшлися на тому, що Карпатській Україні необхідні 2 500 вагонів кукурудзи, однак Румунія може поставити 1 500. Українська делегація просила поставки 600-700 вагонів олійних рослин, а поставки бензину і нафти повинні були залишитися в попередній кількості [1093, С.185]. 24 лютого румунська делегація знову відвідала Прагу і підписала торговельний договір з Карпатською Україною. В.Шандор високо оцінив цю угоду. «Ми дістали від Румунії кукурудзу по дешевшій ціні, ніж та, яку нам пропонувала Угорщина. Під час переговорів румунські представники звернули нашу увагу на те, що угорці відмовлялися їх від заключення з нами торговельного договору, мовляв, у Карпатській Україні ведеться сильна українська пропаганда проти Румунії та Буковину» [1093, С.187-188]. Вирішальну роль у налагодженні торговель-

них відносин з Німеччиною і Румунією відіграли члени Представництва Карпатської України в Празі В.Шандор, О.Матковський, В.Орелецький, Г.Статник, М.Рідлова, Й.Скала [1093, С.160].

Отже, незважаючи на надання краю автономних прав, його економіка була тісно зв'язана з економікою інших земель федерації. В першу чергу це стосується промисловості Карпатської України. Відчутного удару по ній завдав Віденський арбітраж 2 листопада 1938 р., коли від краю відійшли до Угорщини найбільш розвинуті промислові райони країни. Найменших втрат зазнала харчова промисловість, зокрема, виноробство. Після рішень арбітражної комісії у Відні країна втратила майже всі залізничні комунікації, що, фактично, паралізувало інші галузі промисловості. На території краю діяли великі фабрики хімічної промисловості. Залучався іноземний капітал, зокрема, чеська фірма «Батя» і австрійський концерн «Густав Саш». Значна увага приділялася будівництву нових залізничних і автомобільних комунікацій, робилися кроки для поліпшення діяльності пошти, телефонних і телеграфних ліній. Уряд Карпатської України розробив цілу програму електрифікації країни. Розвивалася торгівля, як внутрішня, так і зовнішня, відкривалися кооперативи. Однак більшість проєктів не були втілені у життя через брак часу і коштів.

Офіційна статистика Чехословаччини ділила територію Закарпаття на дві продуктивні зони — Підгір'я і Верховину. До орної зони належали Перечинський, Великоберезнянський, Свалявський, Волівський, Хустський, Гачинський і Рахівський округи, а до збіжжевої — решта. За підрахунками професора В.Доманицького «сільськогосподарські площі в пашному районі — біля 40%, у збіжжевому — біля 70%» [60, 1939, 14 січ.].

Після Віденського арбітражу від краю до Угорщини відійшли найбільш родючі землі півдня країни, що різко погіршило продовольчу ситуацію в Карпатській Україні. Необхідно відзначити, що Закарпаття ще до рішень арбітражної комісії відчувало продовольчу кризу. 20 жовтня 1938 р. депутат чехословацького парламенту П.Коссей з його трибуни заявив, що «на Верховині велика нестача кукурудзи і що тільки той має кусень хліба, кому врожай надав на короткий час... кукурудзи і картоплі» [2, ф.3, оп.3, стр.72, арк.7]. Щось подібне читаємо в листі Ф.Горвата до І.Шмигала в Празі: «...Дуже тяжко люди живуть, а я туй єсмь уже много годов священником. І мені нікто нич не платить жадну дань, ани едну корону..., а я і не прошу, бо вижу, что бідують» [5]. В.Гренджа-Донський, описуючи гірське село Майдан (Волівський округ), писав, що «Майдан — Богом і людьми забуте село, бідне, поневолене нещасне... Українське населення живе по горбах, не живе, а животіє, бо верховинська земля по беріжках бідна, пісна, зродиться хіба овес і «булі» (картоплі)» [16, С.120]. Члени окружної Ради Нижнього Бистрого писали до Президії влади Карпатської України: «Наше село переживає тяжку господарську кризу... Люди не мають мож-

ливости заробити найменшого гроша» [2, ф.3, оп.3, спр.178, арк.115]. Бюлетень Пресової Служби Карпатської України повідомляв 9 березня 1939 р., що «в окрузі Волове господарська ситуація населення невідраділа» [2, ф.3, оп.3, спр.499, арк.198]. Про важку долю закарпатських селян писала газета «Нова свобода»: «...Найгірше селяни бідують там, де не є лісових або інших праць; тут селяни місяцями не мають де заробити кусня хліба. Одним із таких округів є Іршавщина. Тут місяцями немає майже ніякої праці, а села перелюднені безземельними селянами. Вони заробляють де-небудь декілька корон при працях земледільських, а особливо сезонною їхня праця є жнива. А як цей їхній заробіток цього року (1938 р. — М.В.) виглядає? Господарів, які наймають на працю, є небагато, а робітників є надбукот (до місцевих прибули ще гуртки робітників з Верховини). Отже працюють вони за наділ, за кожний 19-ий й 20-й сніп. Це перенести на грошеву вартість, то такий робітник від ночі до ночі заробить 6-7 кч. денно» [60, 1938, 21 лип.].

Про важке становище закарпатських селян писав голова американської делегації в краї русофіл О.Геровський: «...Руські селяни жили в такій нужді, що їй важко навіть описати. Там був вічний голод, вічне недоїдання. Там ми бачили молодих людей, яким було вже вісімнадцять років, з великими головами і малими тулубами, як у дванадцятирічних дітей, блідих і слабких. Коли ми їх питали, чому вони не ростуть, відповідь була завжди одна і та ж: як мені рости, коли я не бачу хліба? Коли ми їхали по Карпатській Русі, був місяць травень. До нового врожаю було ще далеко. Ми ходили по хатах і дивилися в комори. Ми просили людей показати нам, які в них запаси. У більшості випадків у них вже не було нічого крім невеличкої купки напівгнилого картофеля» [285, С.92]. Про відсталість сільського господарства говорив в інтерв'ю «Новій свободі» землевласник із Баранинців Й.Данко: «Загальна слаба в нас господарка. Слаба поміч господарям, хоч селянство вважається основою держави. Біда і тіснота виганяла колись наших людей за море. Многі й тепер пішли б, якби лише можна. Многі йшли б світ за очі! Сьогодні маєте на продаж повно отаких куцих господарств і в самих Баранинцях, що їхні власники радше хотіли їх позбутися й іти за простих робітників, бо надмірні податки нищать нас і не дають нам дихати. Біда, що на ті господарства нема купців» [60, 1938, 30 черв.].

Сільське господарство Карпатської України вимагало негайних реформ. 19 листопада 1938 р. Українська Центральна Рада в Хусті видала «Маніфест до українського народу»; в якому були накреслені головні пункти господарської програми уряду. На перший план висувались проведення земельної реформи, піднесення і розвиток хліборобства, піднесення тваринництва і молочарства» [16, С.83]. З наближенням весни у «Новій свободі» все частіше публікувалися статті, в яких головна увага приділялась

посівним роботам, покращенню врожайності ґрунтів. «Першою нашою турботою є, щоб цієї весни орна земля не залишалася неосіяною, щоб орна і посівна площі не зменшилися, а навпаки — в порівнянні з минулим роком розширилися» [60, 1939, 17 лют.], — закликала газета. Багато земель, зокрема насовища, майже не використовувалися у сільськогосподарських цілях, а тому «кожний господар, кожне село, кожний округ має стреміти до того, щоб цього року якнайбільше таких площ було розорано й обернено під культури кукурудзи, збіжжя, соняшника, орних рослин тощо [60, 1939, 17 лют.]».

Закарпатські фахівці пропонували різні варіанти виходу з кризи. Невідомий автор статті «Що необхідно зробити для поліпшення сільського господарства?», опублікованій у «Новій свободі», пропонував: «1) Передусім, слід спитати всіх наших інженерів агрономії, які хочуть працювати над поліпшенням сільського господарства, призначити їх у окремих районах для планової праці у тому напрямі. 2) Треба при допомозі їх належно дослідити — і то протягом якнайкоротшого часу — дійсний стан нашого сільського господарства для того, щоб на основі того дослідження можна було скласти для кожного села, чи кадастру, відповідний план поліпшення. 3) Необхідно, де треба, провести комасацію (зцілення порозкиданих клантиків землі) та припинити дальше її розроблювання до відповідної виміри площі засіву, вистачальної для рентабельності господарства. 4) Обов'язково перевести плянову меліорацію (відводнення) на ґрунтах, де є надбукток води і вогкості. Груники, що надаються до садження овочевої деревини чи засіву сільськогосподарських культур, слід управити в терасовидний спосіб та забезпечити тераси чи спади стоками надмірної води, щоб не забирала зі собою гноїв та не пошкоджувала терас і культур. 5) Менше придатні площі для хлібових рослин і садовини, слід належно управити для пискання кормових трав на випас худоби. 6) Лісові площі слід управити окремо, а головне повичищувати від лому та суховиння, а головне — на зрубаних місцях дбати про новий поріст. 7) В кожному кадастрі, а в крайньому випадку, коли б це було неможливо, то бодай на кілька сіл, треба завести взірцеві під кожним оглядом сільські господарства пересічно виміру, яким би кермував інженер агрономії та яке було б наглядним прикладом для інших господарів, а сам інженер міг би все бути дорадником для них у справах поліпшення їх господарства. 8) Для розширення фахових знань з ділянок агрономічних наук і для фахового вишколу так молодих господарів, як і дорослих, необхідно закладати фахові сільськогосподарські школи та улаштовувати курси та наради, а час від часу, сільськогосподарські вистави. 9) Рівночасно слід звернути особливу увагу, з огляду на характер країни, на поліпшення тваринної продукції та зпрацювання її за продукти, що надаються для кращого переховання чи експорту, а тому й збуту. Проблема збуту сільськогосподарської продукції —

окреме завдання, дарма, що тісно зв'язане з питанням раціоналізації (поліпшення) сільського господарства. 10) Для плянового та успішного переведення всіх цих завдань, необхідно перевести доцільну земельну реформу та закласти спеціальний сільськогосподарський банк, який би перебрав на себе фінансування нашого сільського господарства. Сум, що будуть витрачені на це поліпшення, не доводиться шкодувати, оскільки воно напевне дасть і відповідний ефект у формі збільшення та поліпшення самої продукції, а тим самим і — підвищенням загального культурного рівня нашого населення. Рівночасно з тим напевно зростуть і прибутки нашої державної скарбниці, бо ж кращі господарі охоче платитимуть і більші податки. Зо зuboжих господарів великого хосна сподіватись не можна. І, нарешті, остання вимога: 11) Плеканню сільського господарства слід присвятити окремий, фаховий журнал (місячник чи кварталник), який стожив би за тою справою, як вона розвивається в цілій нашій державі та поза нею» [60, 1938, 8 груд.].

В лютому 1939 р. хліборобський відділ міністерства господарства заповив 10 вагонів конюшини для посівних робіт [60, 1939, 26 лют.]. Фахівці шукали шляхи покращення врожайності ґрунтів. Інженер Т.Краснокутський виклав свої думки на сторінках «Нової свободи» у статті «Дешо про збільшення врожайности та родючости ґрунтів». Автор вважав, що ґрунти, «на яких родиться кукурудза, ячмінь та фасоля, можна покращити шляхом: 1) меліорації, 2) переведення головної оранки восени, а не навесні, як є до цього часу, 3) щорічно поглиблювання орної верстви на рахунок підґрунтя так довго, щоб ораниця мала не менше, як 25 см завглибшки, 4) правильне збереження гною та належного його заорювання, 5) введення в сівозміну метеликових рослин і в першу чергу люцерни і конюшини, 6) заведення правильного сівозміну» [60, 1939, 5 берез.].

Ще одним завданням, яке потрібно було вирішити автономному уряду, було проведення земельної реформи. Намічалися чотири пункти для здійснення цієї справи: 1) деполітизувати уряд земельної реформи, 2) централізація уряду, 3) вирішити причини місцевого характеру (географічні особливості краю), 4) збільшити кількість українців на відповідних посадах [60, 1939, 4 лют.].

Аграрна реформа, яку проводив уряд Чехословаччини, не задовільнила закарпатських селян. «Наші селяни, — писав О.Геровський, — одержали тільки маленьку частину тих земель, які чеський уряд відібрав від угорських панів. Із земель, які чеський уряд роздав, на кожного одержавшого землю, прийшлося в середньому по: 3,5 га кожному чеху, 3,5 га кожному єврею, 1,4 га кожному угорцю, 1,2 га кожному німцеві, 1,1 га кожному руському» [285, С.99]. Проведення реформи сільського господарства в Карпатській Україні з нетерпінням чекали селяни краю, особливо бідняки. Вони сподівалися, що «рідна влада допоможе їм в їх тяжкому полю-

женні й проголосить: «Нова земельна реформа для безземельних і малоземельних» [60, 1939, 25 лют.]. Реформа так і не була проведена, хоч робилися спроби її здійснити. Уряд покладав великі надії на великі маєткові господарства, зокрема, маєток графа Шенборна, однак з'ясувалось, що «чехи, замість дати маєток під земельну реформу, виорендували його чужим підприємцям аж на ...99 років» [16, С.183].

В лютому 1939 р. уряд Карпатської України «призначив півмільйона кордон на харчеву акцію бідних дітей» [16, С.190]. Однак, ця поміч не могла суттєво поліпшити становище.

Неспроможність вирішити продовольчу проблему власними силами змусила уряд А.Волошина шукати допомоги за кордоном. Вивчалися можливості обміну лісу і солі на зерно з Німеччиною і Угорщиною [205, С.87]. Почалися поставки кукурудзи з Румунії. Закарпатська делегація, яка побувала в Румунії, звітувалася 28 грудня 1938 р. перед карпатським урядом: «Ми згодилися з одною умовою, що кукурудза не сміє бути за жадну ціну дорожча, ніж дотепер, т.е. 1 кг за 1 кч., щоби населення не мало жодних скарг і нарікань у цьому напрямкові... щоби кукурудзи було достатком для населення» [2, ф.3, оп.3, спр.76, арк.49]. Протягом жовтня Румунія зобов'язалася поставити на Закарпаття 220 вагонів кукурудзи, а в листопаді 1938 р. — 250. [60, 1938, 29 жов.]. Тоді ж було досягнуто домовленості з румунським урядом, що закарпатські селяни «можуть з Румунії купувати її без ціа (*мита — Ред.*) та заборон переносити кукурудзу й інші харчові продукти до наших сіл краю» [60, 1938, 9 лист.].

Велике значення у господарському житті Карпатської України відігравало тваринництво і птахівництво. Тваринництво було найголовнішою ринковою галуззю господарства країни, а для жителів Верховини майже єдиним джерелом прибутків. Продукти тваринництва в 1930 р. оцінювалися в сумі близько 500 млн. кч. щороку, а в нових кордонах вони б коштували біля 400 млн. кч. [60, 1939, 7 берез.]. За даними тогочасної статистики кількість худоби в Карпатській Україні до і після Віденського арбітражу складала: «Перед відступленням частини території був стан такий: рогатої худоби 216 928, коней 39 600, свиней 81 740, овець 105 100, кіт 25 739. По відступленні нашої території Мадярщині виглядає стан худоби так: рогатої худоби 172 261, коней 28 355, свиней 52 171, овець 93 591, кіт 11 509» [60, 1939, 28 січ.]. Велика рогата худоба експортувалася до Чехії і Моравії.

Отже, і ця галузь народного господарства краю зазнала втрат. Особлива увага в Карпатській Україні приділялася вирощуванню коней. В Тур'ях Реметах діяв державний жеребчинець (конеферма), де вирощували породистих коней (гуцульські, англійські повнокровні і півкровні, арабські шикровні) [60, 1939, 4 лют.]. Тур'я-Реметський жеребчинець постійно постачав гуцульських коней для потреб чехословацької армії.

Пасічництвом у Карпатській Україні займалася невелика частина громадян. Однак, після Віденського арбітражу їх стало ще менше. Про це свідчать статистичні дані:

	<i>В старих кордонах</i>	<i>В нових кордонах</i>	<i>Втрати</i>
Кількість бджолярів	3 954	2 838	1 116
Кількість вуликів	28 958	20 848	8 110
Річний прибуток меду в кг	182 707	135 051	47 656
Річний прибуток воску в кг	9 774	6 919	2 855

Бюлетень Пресової Служби Карпатської України повідомляв іншу цифру бджолярів — 2 824 [2, ф.3, оп.3, спр.159, арк.10].

Рибальство ніколи не відіграло у Карпатській Україні торгово-господарської ролі. Рибу ловили тільки для власного споживання. У газеті «Нова свобода» було поміщено замітку «Про наше риболовство», в якій констатовалося: «Ми маємо тепер 27 гектарів рибників, в яких плекається риба. Перед відступленням території Мадящині, мали ми 40 гектарів рибників. Отже, тут виявляється втрата досить значна» [60, 1939, 4 берез.].

Важливою галуззю сільського господарства було садівництво. Воно щорічно давало від 2 600 до 6 135 вагонів садовини. Найбільшу питому вагу в цій галузі становили яблука, щорічний урожай яких становив 95-354 тис. метричних соткарів, а вартість їх оцінювалась в межах від 6 до 20 млн. кч. [60, 1939, 14 січ.]. Важливе місце в агропромисловому і торговому комплексі займало вирощування слив, волоських горіхів, груш, черешень, вишень. Значних втрат після Віденського арбітражу зазнало виноградарство. Фаховий референт міністерства господарства Г.Цebro-Дубровський відмічав, що площа виноградників зменшилася на 50%, а вина високої якості залишилися в Середнянському, Виноградівському, більшій частині Ужгородського і Мукачівського округів [60, 1939, 11 січ.]. Виноградарство в нових кордонах давало продукцію на суму 42 млн. кч. [60, 1939, 14 січ.]. У цій галузі пропонувалось провести деякі реформи:

1. Засадити південну частину Закарпаття виноградною лозою.
2. Побудувати винні сховища у Виноградіві замість тих, що відійшли до Угорщини в Берегові.
3. Проводити реалізацію продуктів виноградарства шляхом кооперативної торгівлі.
4. Забезпечити виноградарів посівним матеріалом з державних розсадників в Буштині та Ужгороді, а в разі необхідності побудувати новий розсадник в околиці Середнього [60, 1939, 11 січ.].

Г.Цebro-Дубровський підготував новий проект виноградарського закону, який збирався запропонувати для розгляду Соймом Карпатської України.

Слабше було розвинуте городництво, хоча й воно займало в сільському господарстві не останнє місце. В. Доманицький відзначав, що «городництво р. 1932 охоплювало 1 834 гектари землі, дві третини площі городів під капустою, одна шоста під цибулею, а на решту культур (огірки, часниці, морква) припадала також одна шоста площ городів» [60, 1939, 14 січ.]. В. Доманицький був переконаний, що «є блискуча можливість для продукції теплолюбивих городніх культур, солодкої паприки, синіх баклажан, помідорів тощо та для створення на цьому овоче-консервної промисловості» [60, 1939, 14 січ.]. Особливу увагу пропонувалось звернути на культуру сої. У Великій Бакті на дослідній станції було встановлено, що тут можуть дозрівати навіть пізні сорти сої.

Таким чином, Віденський арбітраж завдав відчутного удару по сільському господарству Карпатської України. Після втрати родючих районів Закарпаття, для уряду Карпатської України найголовніше завдання полягало в тому, щоб харчувати місцеве населення. У цьому відношенні робились певні спроби: проводились акції допомоги, закуповувалась кукурудза з Румунії, розглядалося питання про обмін лісу і солі на зерно з урядами Німеччини і Угорщини. Однак, необхідно відзначити, що активна політична діяльність і бар'єр цілої низки зовнішніх факторів не дали можливості уряду серйозно зайнятися проблемами народного господарства.

Першочерговим завданням уряду Карпатської України восени 1938 р. було забезпечити населення продуктами харчування. Без вирішення цієї проблеми нормальне функціонування державних інститутів було б неможливе, а реформи, які передбачалось провести, були приречені на невдачу. Особлива увага приділялась гірським районам, звідки найчастіше надходили тривожні сигнали. Урядова преса констатувала, що «Верховину забезпечено харчовими засобами на цілу зиму. Цієї зими не сміє бути харчових турбот й труднощів ніде на Верховині» [60, 1938, 25 лист.]. Безперечно, було далеко не так, як повідомляла газета, однак гірські райони були, в деякій мірі, захищені від голоду.

Для того, щоб населення краю змогло «легко перенести зимову пору», уряд Карпатської України пішов на відміну деяких податків [60, 1938, 9 лист.]. Прийняття такого рішення не стосувалося сплатників аліментів, публічних податків, даней, оплат і мита [60, 1938, 20 лист.]. Ці, так звані, еksesційні збори, були скасовані до вересня 1939 р.

На початку лютого 1939 р. міністерство господарства додатково виділило 300 000 кч. для проведення акції надання допомоги найбіднішому населенню Закарпаття [60, 1939, 8 лют.]. Це стосувалося, в основному, жителів гірських районів. «Знищення нужди і бідноти, — наголошувала газета «Нова свобода», — є завданням в першу чергу правильної національно-господарської політики, поруч із розумною і справедливою політичною соціальною та доцільною політикою культурно-освітньою» [60, 1939,

26 лют.]. Під правильною національно-господарською політикою розумілось, перш за все, «впливати на зміну соціальної структури населення, в напрямі уможливлення українцям виконання всіх господарських функцій в промисловості, торгівлі, фінансових установах, транспорті, комунікації, в керівництві сільського господарства та лісництві» [60, 1939, 26 лют.]

Відбулися певні зрушення в страхових установах Хуста. Автор статті «Як господарюють в соціальній установі», що була опублікована в газеті «Нова свобода», писав, що основні посади перейшли до українців і їх заробітна плата становить 500 кч. [60, 1939, 4 берез.]. В жовтні 1938 р. уряд краю видав розпорядження про створення Краєвого уряду робітничого забезпечення. Він повинен «рішуче переводити забезпечення проти ушкоджень і приготувати праці для осамостійнення, або відповідне заступництво і в інших галузях забезпечення» [60, 1939, 11 січ.]. Однак, цей уряд так захопився очищенням своїх рядів від «чужонаціонального елементу», що нерідко забував виконувати свої головні обов'язки.

Для страхування населення в Карпатській Україні «існувало 6 асекуровень: робітничка каса хорих, Перша празька, каса хорих приватних урядовців, лікувальний фонд, каса залізничників та священиків» [60, 1939, 9 берез.]. Директор краєвого робітничого забезпечення Д.Німчук вніс пропозицію скоротити кількість асекуровень до двох [60, 1939, 9 берез.]. Це пояснювалося нестачею коштів на їх утримання. До одної мали належати особи, «що підлягають старечому і інвалідному забезпеченню. До другої каси хорих належать особи, що підлягають пенсійному забезпеченню, приватні і державні урядовці» [60, 1943, 9 берез.]. Бюлетень Пресової Служби Карпатської України інформував, що ці «каси мають 26 тисяч членів, 72 урядників і приблизно 50 лікарів» [2, ф.3, оп.2, спр.7, арк.5]. У галузі страхування були значні труднощі із приміщеннями. В результаті Віденського арбітражу, на угорській території залишилися: в Ужгороді — недобудований будинок вартістю 2 млн. кч., власний будинок вартістю 500 тис. кч.; в Мукачеві — новий будинок вартістю 2 500 кч. [60, 1939, 18 лют.].

В середині лютого 1939 р. в Будапешті проходили переговори між представниками Словаччини, Угорщини і Карпатської України. Закарпатську делегацію представляли Д.Німчук і Ю.Манівчук. На переговорах «було досягнуто засадної угоди про асекураційне, соціальне і пенсійне забезпечення» [60, 1939, 25 лют.]. Мова йшла, в основному, про біженців із території, окупованої Угорщиною. 4 січня 1939 р. уряд призначив В.Шандора «комісаром за Карпатську Україну при Установі для опіки над біженцями в Празі» [2, ф.19, оп.3, спр.797, арк.1].

11 січня 1939 р. у всі округи надійшла роз'яснювальна записка уряду Карпатської України, в якій, зокрема, говорилося: «Вільна спілка добровільної опіки над втікачами» з метою заопікування дітьми та родинами втікачів із забраних через останні події земель» внесла пропозицію «коор-

днувати чинність всіх установ, що опікуються втікачами, бути дорадчим органом влади та представником різних чужоземних установ-координатив при грошових допомогах для річевої допомоги втікачам» [2, ф.19, оп.3, спр.797, арк.4]. Окружним урядом було запропоновано подати заяви громадян через Міністерство господарств Карпатської України Міністерству соціальної опіки в Празі. «В проханні треба подати висоту жаданої допомоги та кількість втікачів в окрузі. Допомогу можна жадати за час до 1 червня 1939 р. [60, 1939, 1 берез.] — повідомляла «Нова свобода». Представник Карпатської України в Празі В.Шандор кілька разів звертався до уряду краю з проханням прискорити виготовлення списків втікачів. 20 січня 1939 р. він просив «заслати негайно списки збігців; на основі котрих можу вимогти належну нам допомогу... Поки не буду мати ані числа, ані списку збігців, не pomoже жадна інтервенція» [2, ф.19, оп.3, спр.797, арк.18]. Однією з причин, чому окружні уряди соціальної опіки проявляли дивну пасивність.

Уже в жовтні 1938 р. уряд Карпатської України зіткнувся ще з одною аквудною проблемою, яку негайно треба було вирішити, — безробіттям. Кількість безробітних постійно збільшувалася за рахунок галичан, які не легально переходили польсько-чеський кордон, втікачів з території, окупованої Угорщиною, а також через припинення окремих видів робіт. Професор В.Доманицький вважав, що «по селах Карпатської України існує хронічне, ніким не реєстроване, але грізне за своїми розмірами і наслідками безробіття» [60, 1939, 14 січ.]. Осип Данчик з Тячева писав у Міністерство комунікацій і публічних робіт, що «місцеве населення сидить без роботи» і що необхідно «дати працю многим робітникам» [2, ф.19, оп.3, спр.697, арк.2]. А тому важко погодитися з інформацією Бюро Пресової Служби Карпатської України, що «безробіття... дійшло майже до мінімуму — 1 507 осіб, а незабаром зовсім зникне» [2, ф.3, оп.2, спр.6, арк.10].

Одночасно проходила рееміграція в пошуках роботи до країн Західної Європи, США і Канади. Цей процес уряд зупинити не міг, хоч вимагав, щоб «ані корона нашого робітника не відпливала в чужі краї, але служила господарському та соціальному піднесенню нашого краю» [60, 1939, 11 січ.]. Автор статті «Охорона народнього ринку праці» Ю.Гончарів-Гончаренко справедливо писав про необхідність «дати роботу, хто бажає працювати, і примусити до праці тих, хто бажав би уникнути її і жити на чужий рахунок. Для цього мусимо розбудувати так раціонально нашу господарку, щоб кожний, чи то духовний робітник, чи фізичний, знайшов для себе працю у себе дома...» [60, 1939, 8 берез.]. З такою метою і створювалося єдине для цілої країни посередництво праці. Необхідно відзначити, що уряд Карпатської України не міг створити умови, при яких би зникло безробіття. Є всі підстави вважати, що воно не тільки зменшувалося, а навіть швидко зростало. Саме тому, уряд Карпатської України розпочав переговори з урядом Німеччини і урядами деяких інших країн про

можливість для закарпатців виїжджати на заробітки за кордон. Домовленість була досягнута.

5 січня 1939 р. Міністерство господарства Карпатської України телеграфувало ведучому окружному уряду посередництва праці в Хусті Отто Гаску: «Транспорт робітників в числі 110 душ від'їжджає дня 8 січня 1939 р. до Німеччини... Вашим обов'язком буде закупити за виїздом від робітників гроші залізничні білети за половину ціни на особовий проїзд до Братислави, а доглянути, аж всі робітники всядуть в порядку до поїзда, який виїжджає з Пряшева в 21.05 год.» [2, ф.19, оп.3, спр.500, арк.2].

15 січня 1939 р. до Праги прибула на переговори німецька делегація в складі д-ра Редігера, Й.Лега і Й.Тетцела. Чехію представляв д-р Ян Врбец, Словаччину — д-р Й.Кашовіц, а Карпатську Україну — В.Шандор. За домовленістю, всіх робітників, що направлялися на роботу до Німеччини, мало бути 41 тис. (Словаччина — 20 тис., Карпатська Україна — 4 тис., Чехія — решту) [1093, С.174].

16-17 січня 1939 р. в Хусті відбулося засідання делегацій Німеччини, Чехії, Словаччини і Карпатської України, на якому обговорювалось питання прийняття на роботу закарпатців. Представник делегації країн В.Шандор звітував в Міністерстві господарства країни: «17 січня 1939 р. я подав німецькій делегації голошене мені число 4 000 робітників, котрих влада може дати Німеччині. Зачим не маємо кваліфікованих робітників, будуть прийняті наші робітники, як сезоніві... Видавки, зв'язані з паспортами і дорогою на границі Німеччини наші, місце після умови — несуть робітники самі, а від німецької границі, по перебранню робітників, несє Німеччина. Платня робітникам і інші вигоди є як у їх власних робітників» [2, ф.19, оп.3, спр.500, арк.10]. А.Волошин вагався, чи варто відпускати таку велику кількість дорослого населення напередодні виборів до Союзу Карпатської України, коли їх голоси будуть необхідні.

20 січня 1939 р. Німеччина звернулася до представника уряду Карпатської України в Празі з проханням направити на працю закарпатських дівчат. Той негайно інформував про це Міністерство господарства: «Кілько дівчат могло би від'їхати на працю до Чехословаччини і Німеччини як служниці в роботах (вік від 18 до 30 літ). До Німеччини можуть від'їхати лише ті дівчата, які вміють хоч трохи по-німецьки» [2, ф.19, оп.3, спр.500, арк.3].

Німеччина неодноразово зверталася до уряду Карпатської України з проханням дозволити їй «переводити приймаючи на працю...» [2, ф.19, оп.3, спр.500, арк.10]. Уряд А.Волошина відповідав відмовою: «Оскільки ходить о приймаючи робітників по наших селах самою делегацією, вважаємо цей поступ за невідповідний і недоцільний. Набор робітників переводять наші посередники праці» [2, ф.19, оп.3, спр.500, арк.11]. Незважаючи на заборону, мали місце випадки самостійного вербування німецькими агентами людей на працю до Німеччини. 21 лютого 1939 р. Міністерство

внутрішніх справ в Хусті зафіксувало такий випадок в районі Синевирської Поляна — Синевир. Реакція уряду була обережною: «Прохаємо сейчас казати діло розслідути і зробити відповідні зауваження, звертаємо лиш увагу, щоби це було переведено обережно, щоби і людей тим не побурити, щоби уряди перешкоджають в посередниченню праці, а дальше, щоби агенти не могли оправдано на нас жалуватися» [2, ф.19, оп.3, спр.500, арк.36]. 11 січня 1939 р. «певний серб Юрій Бальозо, залізничар з Королева над Тисою вербує земледільських робітників до Америки., проводить цю акцію для якогось підприємця в Празі» [2, ф.19, оп.3, спр.500, арк.28].

В лютому 1939 р. уряд Карпатської України готував нові партії людей на працю до Німеччини. 27 лютого німецьке Міністерство праці потребувало «50 родин з дітьми на земледільські роботи до Саксонії. Мешкання даром та платня 1200 марок» [2, ф.19, оп.3, спр.499, арк.43]. Всі заробітчани повинні були пройти медичний огляд у австрійського лікаря. Такою була вимога Німеччини.

Планувалося відправлення до Німеччини нової партії в кількості 3 000 чоловік. До першої групи мали ввійти «200-300 вільних хлопців і дівчат в віці від 14 до 18 років, які мають від'їхати як хліборобські помічники до Німеччини. Услів'я: мешкання і страва даром та місячно 15-20 марок готівкою. Додому сміє кожний післати з того 10 марок» [2, ф.19, оп.3, спр.499, арк.43]. 27 лютого 1939 р. представники Німеччини просили підготувати списки людей з конкретно визначених професій: «земледільські робітники, цегольнянські робітники, робітники в каменоломнях, будівельні робітники, гірники, лісові робітники, робітники без професій» [2, ф.19, оп.3, спр.500, арк.17]. Відбір робітників лісу повинен був бути зваженим і раціональним. Висловлювалось прохання, «щоби не забрали случайно робітників з тих околиць, де будуть їх потребували самі для праці в лісах» [2, ф.19, оп.3, спр.500, арк.17]. Ще 13 січня 1939 р. 75 робітників від'їхало на працю до Чехословаччини [2, ф.19, оп.3, спр.500, арк.25].

Отже уряд Карпатської України приділяв значну увагу направленню робітників на сезонні роботи до Німеччини і Чехословаччини. Однак, необхідно відзначити, що і в цьому аспекті відчувалась пасивність державних урядів, які зривали рейси, не встигли виготовити відповідну кількість паспортів. 23 січня 1939 р. А.Волошин телеграфував у Тячів: «Розслідуйте і повідомте зараз, чому паспорти не були в часах готові, чим потерпіли матеріальну шкоду наведені робітники, а моральну шкоду карпато-український уряд» [2, ф.19, оп.3, спр.500, арк.8]. Аналогічна ситуація склалася в Східній [2, ф.19, оп.3, спр.500, арк.9]. Міністерство господарства Карпатської України звинувачувало тячівську місцеву владу в пасивності і безвідповідальності: «Округ, який виказує в статистиці найвищу кількість безробітних в Карпатській Україні, не дав собі праці з тим, щоби пригото-

вити до відослання малу квоту робітників... своїм поступованням привів він 5-6 многодітних сімей прямо до трагічного положення... Просто незрозуміла байдужість Вашого уряду до такої важної справи» [2, ф.19, оп.1, спр.500, арк.68].

Однак, були й інші причини затримки робітників краю на від'їзд до Німеччини. 21 лютого 1939 р. Гжановицький повідомляв міністра внутрішніх справ Ю.Ревая: «Можливо, що провадження акції висилки робітників до Німеччини перебрала Прага і захоче її переводити так, що найперше вичерпає свій контингент, пізніше словацький, а ми могли б прийти на чергу, можливо за десять місяців. Просимо, щоб Ви при нагоді свого чергового заїзду до Праги прибрали оцю справу з п.Шандором та іншими компетентними чинниками» [2, ф.19, оп.3, спр.599, арк.22].

У складному становищі знаходилася медицина Карпатської України. Особливо відчувалась нестача кваліфікованого медичного персоналу. Ця проблема дала про себе знати після Віденського арбітражу. Здоровельний референт Карпатської України М.Мандзюк, який замінив на цій посаді д-ра Пінту, 8 грудня 1938 р. повідомляв А.Волошина, що «евакуація з окупованої території була нагла (*швидка* — М.В.), не було можливості зтягнути з цих колоній всіх приналежних до нашої держави» [2, ф.19, оп.3, спр.599, арк.8]. Із 305 лікарів в Карпатській Україні залишилося лиш 132, з яких 50 українців, 24 руських, 10 чехів, 41 єврей. [205, С.102]. Необхідно погодитися з твердженням М.Болдижара, що «більшість лікарів залишилися в лікарнях міст Ужгорода, Мукачеве та Берегове» [205, С.102].

Не в кращому стані знаходилися лікарняні приміщення. М.Мандзюк 21 грудня 1938 р. так описав умови в одній з лікарень: «Теперішнє приміщення лічниці в Кривій не відповідає найелементарнішим вимогам санітарним... На однім ліжку лежать по два хорі оперовані пацієнти. Такий стан справ в медицині є далі нетерпимий, а з огляду людськості прямо злочинний» [2, ф.3, оп.3, спр.101, арк.1, 2].

Незважаючи на такий стан справ у медицині, робилися певні спроби для її поліпшення. Представники від Карпатської України Д.Німчук і Ю.Манівчук взяли участь у переговорах між Чехословаччиною і Угорщиною у справі налагодження медичного обслуговування [2, ф.3, оп.3, спр.623, арк.2, 3, 4, 5]. Газета «Нова свобода» постійно поміщала на своїх сторінках оголошення: «Українські дівчата, що мають скончену горожанську школу, не старше 20 років, які рефлектують на місце доглядачок хорих в лічницях, най зголошуються до здоровельного ресорту при Міністерстві господарства і комунікацій в Хусті» [60, 1939, 12 січ.]. У Севлюші намічалось відкрити курси для навчання акушерок [60, 1939, 2 лют.]. На початку 1939 р. на території Карпатської України діяло лише 60 аптек, що було недостатньо для більш ніж півмільйонного населення краю. Відчувався гострий дефіцит і фармацевтичних кадрів [205, С.102]. Не вистачало лікар-

паних приміщень. «В Карпатській Україні є 9 лічниць, з яких 5 створено вже нашою народною владою. В лічницях є недостаток дипломованих сестер і з тої причини треба буде створити двохлітню фахову школу для сестер» [60, 1939, 2 лют.], — писала «Нова свобода».

У надзвичайно короткий відрізок часу були споруджені лікарні в Дубовому, Великому Березному, Воловому та Рахові. Тривало будівництво лікарні в Сваляві [60, 1939, 21 лют.]. Лікарня в Рахові була розрахована на 100, у Пешкому Березному — на 40-60 ліжок [60, 1939, 23 лют.]. На будівництво лікарень в Рахові, Великому Березному і Воловому уряд асигнував 5 млн. кв. [60, 1939, 17 лют.]. Ці звершення високо оцінив В.Гренджа-Донський, однак важко погодитися з його твердженням, що «цю болячку (відсутність лікарень — М.В.) наш уряд одним махом віддалив» [16, С.86]. Медицина продовжувала залишатися без кваліфікованих фахівців і належного медичного обладнання. Можливо, саме тому, залишилося без уваги прохання жителів села Ізки до Міністерства здоров'я 12 листопада 1938 р. замінити місцевого лікаря Зінбера, який «зовсім не розуміє нашої української мови... і не користується в нас довір'ям в обсягу свого лікарського знання і практики» [2, ф.19, оп.3, спр.116, арк.9]. Замінити його не було ким.

Фактично, найкраще оснащеною на території краю була лікарня в Севлюші (Виноградіві). Спочатку головним лікарем працював С.Рокитський [60, 1938, 13 серп.] Становище суттєво покращилося із приходом на цю посаду видатного закарпатського хірурга О.Фединця. В інтерв'ю газеті «Нова свобода» він заявив: «В теперішній Карпатській Україні, крім севлюської, нема порядно заведених лікарень. Перед нами, лікарями, велике завдання, то ж нас — українців — тут ще замало, нас же велика праця. Севлюську лікарню хотів би я змодернізувати, насамперед докінчити новий хірургічний павільйон на 120-140 ліжок, який через два-три місяці може бути не тільки лікарня, а просто санаторія прекрасного парку. Гроші не роблять труднощів, бо на те грошей маємо і пляни готові, тільки його перенести. Відтак, неодмінно потрібно зробити в лікарні каналізацію, що знов дало б 250-300 робітникам на літо працю. Мусимо подбати про лікарню, бо сьогодні не маємо куди помістити ліпших пацієнтів» [390].

На думку лікаря А.Окопенка, на кожну тисячу населення припадало 4-4,5 хворих, крім того 1,5-2 психічних епілептиків [60, 1938, 24 груд.]. У своїй статті «До організації психіатричної опіки», опублікованій в «Новій свободі», він доводив: «Щодо Карпатської України, то беручи на увагу особливо тяжкі умовини життя її населення, наприклад поширення алкоголізму, туберкульозу, сифілісу, кретинізму та взагалі захворювання щитної залози, аутизм, низький рівень соціальний та санітарний..., мусимо взяти вищий підтекст поширення цих хвороб, отже можемо прийняти загальне число душевнохворих на Карпатській Україні найменше 2 500 або й 3 000 душ, крім того 700 або й до 1 000 психічних епілептиків... Треба забезпечити на кож-

них 10 тисяч населення бодай 20 ліжок, крім того для психічних епілептиків бодай на 1/4 їх числа. Отже, ми мусіли би влаштувати 1 000—1 500 ліжок чисто психіатричних та 200—250 ліжок епілептичних» [60, 1938, 24 груд.].

Немаловажне значення в Карпатській Україні відводилось розвитку туризму. Інженер М.Загриновський закликав: «Будуймо в горах туристичні стежки, здорові та гігієнічні хати і готелі для притягнення чужих і своїх туристів в наші прекрасні гори Карпати» [60, 1939, 25 лют.]. Для країної організації туристичного руху систематично проводилися наради. Одна із таких нарад відбувалася в березні 1939 р. В ній взяли участь 29 делегатів з Міністерства комунікації, торгівлі і всіх залізничних дирекцій краю [60, 1939, 11 берез.]. «При правильному використанні чужинецького руху в Карпатській Україні можна рахувати в році 1939 приблизно на 20 тисяч гостей при добрій пропаганді, — писав П.Фленько. — Якщо можемо дати їм можливість витратити гроші й добре їм послужити, забезпечимо більший прибуток селянам, чим вони мали за працю на мадярській низині. Мусимо старатись, поправляти всі недостатки: робімо кроки до організації готельництва й готелевих спілок для будови готелів і хат, підготовляймо закон про чужинецький рух, котрий принесе певні і ясні напрямні. Хочемо вже в найближчому часі організувати кельнерську школу в Празі для синів Карпатської України, зорганізуємо в різних місцях краю курси для провідників чужинців, приготовляймо напрямні для організації постачання харчів і збуту домашнього промислу» [60, 1938, 21 груд.]. На жаль, Карпатська Україна не мала навіть найелементарніших умов для того, щоб привернути до себе увагу туристів.

Рівень життя населення краю погіршувався. Негативним було і те, що постійно підвищувалися ціни на продукти, хоча заробітна плата майже залишалася без змін. 26 лютого 1939 р. В.Гренджа-Донський записав у щоденнику: «Хуст невдячний. Ціни і будинки парцель вже підскочили удесьятеро, за помешкання деруть сьому шкуру, всі продукти купуємо за всяку ціну» [16, С.192]. Члени Української Національної Ради в Нижньому Бистром у зверненні до уряду Карпатської України скаржилися, що «не дивлячись на загальне підвищення цін життєвих продуктів, фірма Розенбліт і Грос робітнику платню не виплатила» [2, ф.3, оп.1, спр.13, арк.1]. Величезних розмірів набула спекуляція.

Отже, соціальне становище закарпатського населення в 1938-1939 рр. було важким, незважаючи на спроби уряду його покращити. Справжнім лихом для населення краю було безробіття, підвищення цін на продукти харчування. Завдяки відправці окремих партій робітників на працю до Німеччини, кількість безробітних не зменшилася, ця проблема, через пасивність окружних властей, так і не була вирішена. У важкому становищі перебувала медицина краю. Відсутність кваліфікованих кадрів, лікарняні приміщень, робили її примітивною і важкодоступною. Уряд Кар-

нітської України проводив певну роботу, поліпшуючи страхування і пенсійне забезпечення населення, піклувався про втікачів з окупованих територій, приділяв значну увагу розвитку туризму тощо. Однак, більшість відумів уряду не були запроваджені у життя.

3.4. Діяльність автономних урядів краю в галузі культури. Релігія і церква в Карпатській Україні

Справа культурного відродження українського народу Закарпаття упродовж всієї його історії була щільно пов'язана з боротьбою за утвердження його національної свідомості. Якщо в роки австро-угорського режиму українська культура була на стадії занепаду, то в 20-30-х рр. склалися досить сприятливі умови для її розвитку. Входження Закарпаття до складу Чехословаччини розширило можливості контактів вчених і культурних діячів краю з культурним світом країн Центральної і Західної Європи, однак в ЧСР діяли і фактори, які гальмували культурний прогрес. По-перше, уряд Чехословаччини зволікав з наданням краю автономії, в межах якої створювались би кращі умови для культурного життя. Далі для Закарпаття пропорційно відводилося менше коштів на культуру, ніж для Чехії, навіть, Словаччини. Та навіть із виділених коштів більшість витрачалася для потреб чеських шкіл, чеських громадських організацій.

Заважала нормальному розвитку культури і обстановка на ниві мовного питання. Суперечки з приводу мови ускладнювали культурне життя, відводили вчених, педагогів, творчу інтелігенцію від розв'язання життєво важливих питань.

За період з жовтня 1938 р. до березня 1939 р. культурне життя в Карпатській Україні не припинилося. В першу чергу це стосується освіти. У 1938 р. в краї було 463 українські і 365 чеських початкових шкіл, 117 угорських, 24 німецькі і 4 румунські школи, 21 українська і 23 чеські горожанські школи, 5 українських і 3 чеські гімназії [362, С.81]. Всього в 1938 р. в Закарпатті існували 803 школи [362, С.120]. Що стосується вчительських кадрів, то в українських школах їх нараховувалося 2 622, а в чеських — 928. В українських школах навчалось 99 731 дітей, а в чеських — 21 325 [362, С.90]. За підрахунками О.Геровського, «на одного чеського вчителя припадало 5 власне чеських дітей, а на одного руського (українського — М.В.) 40 руських дітей» [362, С.92].

Становище різко погіршилося після того, як від Закарпаття до Угорщини в результаті Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. відійшли